Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Σημείωμα, γραμμένο γιὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ θανάτου του μὲ βάσι μόνον τὰ 4 πρῶτα του βιβλία.

Πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν — στὶς 31-5-20 — ἕνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιοτέρους νεοέλληνας συγγραφεῖς, ὁ κοινωνιολόγος καὶ φιλόσοφος Ἴων Δραγούμης ἔπεφτε νεκρός, θύμα κι' αὐτός, σὰν τόσα ἄλλα, ἑνὸς ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Ὁ Δραγούμης γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιοτέρους της πολιτικοὺς παράγοντας μὲ ἀρχὲς ὅλο ὑγεία καὶ ρώμη· ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους της συγγραφεῖς, ἀνατόμος συγγραφεὺς ποὺ στήριζε τὶς βάσεις τοῦ ταλέντου του στὴν πραγματικότητα, τὴν Ἑλληνικὴ καὶ γνησία. Τώρα, ἂν ὁ Ἴων Δραγούμης δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ποὺ ἡ ἀτμοσφαῖρα της ἀπαρτίζεται ἀπὸ διαφορετικὰ στοιχεῖα, αὐτὸ εἶνε ἄλλο: ὁ Δραγούμης ὅμως στὴν ἐποχή του ὑπῆρξεν ἕνας συγγραφεὺς ποὺ μποροῦσε μὲ τὰ βιβλία του ν' ἀναπλάση Κράτος, πολίτευμα, κι' ὅτι ἄλλο συντελεῖ στὴ ζωὴ ἑνὸς λαοῦ ποὺ θέλει νὰ προοδεύση. Τὸ ἔργο του μέχρι σήμερα ἐσημείωσεν ἕναν σταθμὸ περίλαμπρο στὴ σειρὰ τῶν ἔργων ποὺ λογαριάζονται καὶ τιμοῦν τὴ φιλολογία ἑνὸς τόπου πολιτισμένου. Ἀπ' αὐτὰ — ἐξηντλήθησαν ὅλα — ὁ ἐξαιρετικός του ἀδελφὸς καὶ ἐκλεκτὸς πολιτικὸς κ. Φίλιππος Δραγούμης, μέχρι σήμερα ἔχει ἐπανεκδώσει: τὸ «Μονοπάτι», «Μαρτύρων καὶ Ἡρώων αἷμα», «Σαμοθράκη», «Ὅσοι ζωντανοὶ» καὶ τελευταῖα τὸ «Σταμάτημα» καὶ σένα τόμο τὰ δύο: «Ὁ Ἑλληνισμός μου καὶ οἱ Ἕλληνες» — «Νεοελληνικὸς Πολιτισμός». Τὰ τέσσερα πρῶτα τὰ πέρνω μὲ τὴ σειρὰ στὶς γενικὲς γραμμές τους καὶ τὰ κύρια χαραχτηριστικά τους.

Α'. ΤΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ:

Πρῶτα–πρῶτα εἶν' ἀναγκαῖο νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Ἀλέξης, ὁ ἥρως τοῦ ρωμάντσου αὐτοῦ, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ἴων Δραγούμης: ὁ ἰδεολόγος, ὁ ποτριώτης, ὁ ρωμαντικὸς καὶ μυστικοπαθής, ὁ σκεπτικιστής, ὁ ἐκκεντρικός. Ὁ Ἀλέξης διπλωματικὸς ὑπάλληλος ποὺ ἐξέλεξε τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ γιὰ νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ ὀργανώσῃ πολιτικῶς τὸν τότε ὑπόδουλον καὶ δεινοπαθοῦντα Ἑλληνισμόν, εὐαίσθητος εἰς τὸ ἄκρον, πονεῖ στὶς διαρκεῖς καταστροφὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ Βουλγάρους, καὶ προσπαθεῖ θέτοντας πάντα τὸν ἑαυτό του μπροστὰ-μπροστά, νὰ καλυτερεύσῃ τὴ ζωὴ τῶν δυστυχισμένων ἀνθρώπων. Ἡ δρᾶσι του, διανοητικὴ καὶ πρακτικὴ ποὺ ἐνῶ σήμερα τὸν ἐνθουσιάζει, αὔριο τὸν βάζει σὲ σκέψεις καὶ σ' ἐρωτήματα καὶ τὸν ταλαντεύει μέσα σ' ἀμφιβολίες καὶ σταθερότητες, μέσα στὸ ρωμαντισμὸ μιᾶς πράξεως καὶ στὸν πραγματισμὸ μιᾶς καταστάσεως, καταντᾶ νὰ τοῦ φαίνεται καὶ τοῦ ἴδιου ἀκόμα παράδοξη. Ἡ γνωριμία τοῦ ἑαυτοῦ του, ποὺ γίνεται μὲ τὸν καιρό, καὶ μὲ τὶς πράξεις, ἐξελιγμένη καὶ φυσική, περνᾶ ὅλα τὰ στάδια: ρωμαντισμό, πατριδολατρεία, ἀρχαιολατρεία, ἀγάπη, ἀκόμα καὶ σχολαστικισμό. Καὶ σταματᾶ στὴν πατριδολατρεία· ἡ ἀγάπη τοῦ συγγραφέως στὴν πατρίδα του, στὸν τόπο του, δίνει στὸ ρωμάντσο τὸ χαρακτῆρα ἑνὸς ὕμνου ἀένναου σ' αὐτόν.

Τὸ «Μονοπάτι» εἶναι μὲ λίγες λέξεις, ρωμάντσο κοινωνικὸ ἐσωτέρων ἰδεῶν, πολιτισμένο. Οἱ ἥρωές του — ὅλοι οἱ ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι τοῦ Ἕλληνος. γιαὐτὸ καὶ μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πῶς εἶναι γνήσιο Ἑ λ λ η ν ι κ ὸ βιβλίο. Παρουσιάζει τὸν σύγχρονο ἕλληνα κυμαινόμενο μεταξὺ τῶν φιλοδοξιῶν του, τοῦ ἐγωϊσμοῦ του, τῶν συμφερόντων του, τῆς κουφότητός του. Καὶ μᾶς δίνει τὴν εἰκόνα του τόσο πιστὴ καὶ τὴν ψυχολογία του τόσον ἔντονα χαρακτηρισμένη ποὺ δὲ μποροῦμε παρὰ νὰ σταθοῦμε μ' ἔκπληξη καὶ νὰ τὸν θαυμάσωμε.

Β'. ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΚΑΙ ΗΡΩΩΝ ΑΙΜΑ:

Ὁ ἥρως τοῦ «Μονοπατιοῦ» ὁ Ἀλέξης ἐδῶ ἀπὸ τὴ θεωρία μεταφέρεται στὶς πράξεις. Ἐκεῖ μελετοῦσε τὸν τρόπο

καὶ ψυχολογοῦσε τὰ ἄτομα καὶ τοὺς χαρακτῆρες τοῦ λαοῦ του· ἐδῶ σηκώνει τὰ μανίκια του, πέρνει τὸν ὁδοιπορικό του σάκκο καὶ βγαίνει γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν σκέψεών του. Εἶναι σὲ μεγαλύτερη ἡλικία τώρα· ἔχει κατατοπισθεῖ βασικὰ σὲ ζητήματα καὶ πράγματα, ἡ μελέτες του κι' ἐπικοινωνίες του τὸν ὠφέλησαν σημαντικά : εἶναι ὅμως τώρα περισσότερο ἰδεολόγος. Ἀπὸ τὰ ὄνειρα πέρασε στὴν πραγματικότητα καὶ προσπαθεῖ νὰ κατατοπιστῆ σ' αὐτήν. Στὴ Μακεδονία ποὺ πῆγε, σφιγμομετρᾶ τὶς δυνάμεις του καὶ ἐρωτᾶ τὸν ἑαυτό του ποὺ ἀφιέρωσε ἤδη στὴν πατρίδα του γιὰ νὰ τὴν ὑπηρετήση μ' αὐτές.

Ὁ Ἀλέξης στὸ «Μονοπάτι» εἶναι πολιτισμένος, μὰ μὲ ὁρισμένα ἰδανικά· ζῆ μὲ τὸ ρωμαντισμό του, τοὺς ἔρωτες του· εἶναι ὅμως ὁδηγός. Ἐδῶ, εἶναι ἀρκετὰ ἐξελιγμένος σὲ τόλμη : εἶναι ὁ ἀποφασισμένος νὰ «θύση ἀκόμα, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων». Ἔτσι τὸν βλέπομε· διαβάζοντας τὸ βιβλίο αὐτὸ αἰσθανόμαστε τὶς ἴδιες σκέψεις τοῦ ἥρωος μέσα στὸ νοῦ μας, τὰ ἴδια συναισθήματα τοῦ μίσους πρὸς τοὺς αἰωνίους μας ἐχθρούς νὰ μᾶς μεταδίδονται, μὲ πίστη κι' ἐνδιαφέρον. Σὲ λίγα σημεῖα ἀπογοητευόμεθα. Ἀπὸ τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀξίζει ν' ἀναφέρη κανεὶς τὸ καλλίτερό του κεφάλαιο. Ἐπιγράφεται «Ἁγνὴ» κι' εἶναι ὡραιότατο εἰδυλλιακὸ κομμάτι· εἶνε γεμᾶτο ἀπὸ ἔρωτα, ἱπποτισμὸ καὶ ἑλληνοπρέπεια, τὸ ξετύλιγμά του δὲ στὰ βουνὰ τῆς Μακεδονίας καὶ σὲ περιστάσεις τελείως κακές, τὸ ξεχωρίζει καὶ τὸ περιβάλλει μὲ μιὰν αἴγλη Ἑλληνικώτατη. Εἶναι σταθμὸς γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ ρεαλισμὸς γονατίζει τσακισμένος, ἀπογοητευμένος διπλᾶ. Τὸ «Μαρτύρων καὶ Ἡρώων αἷμα» δὲν σὲ ἀφίνει ἀδάκρυτο κι' ἀσυγκίνητο· σοῦ μεταδίδει δὲ ἕνα ἀτέλειωτο μίσος ἐναντίον τῶν αἰωνίων μας ἐχθρῶν, τέτοιο ποὺ δισιωνίζεται ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεά, μὲ τὸ ἴδιο μένος. Ζωντανεύει μιὰν ὁλόκληρη περίοδο Βουλγαρικῆς καὶ Τουρκικῆς τρομοκρατίας ἀπὸ κεῖνες ποὺ ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ φανταστῆ κανεὶς χωρὶς φρίκη καὶ ρῖγος.

Γ'. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ :

Δὲ ξέρω πὼς τὸ βιβλίο αὐτό, στὴν παρατηρικότητά του καὶ στὴ διατύπωση μοῦ θυμίζει Παλαμᾶ. Καὶ ἐδῶ,

ὁ συγγραφεὺς ἐξακολουθεῖ νὰ μελετᾶ «τὶς σκόρπιες δυνάμεις τῆς φυλῆς μας» πρᾶγμα ποὺ κάμνει καὶ σ' ὅλο τὸ ἔργο του. Ἡ Σαμοθράκη νησὶ ὑπόδουλο τότε, τὸν ἐνδιαφέρει· κι' ἕνα ταξεῖδι τὸν φέρνει σύντομα ὡς ἐκεῖ ἀπὸ ἀπέναντι· τὸ νησὶ τὸν ἐνθουσιάζει. Γιαὐτὸ τὸ βιβλίο του εἶναι ἕνας ὕμνος, ἕνα ποίημα στὸ νησί. Στὴ «Σαμοθράκη» ὁ Δραγούμης, σ' ἕνα του διάλογο, προφητεύει καὶ τὴν ἐξάπλωση κι' ἐπικράτηση τῶν Ἑβραίων παντοῦ· τώρα, ὅπου γυρίσομε τὸ βλέμμα τοὺς βλέπομε νὰ κυβερνοῦν. Εἶχε τόσο δίκηο ἐκεῖνος....

Δ'. ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ:

Τὸ πιὸ φιλοσοφικό του ἔργο. Δόγματα, θεωρίες, σκέψεις γιὰ τὸν Ἑλληνισμό του. Μιλεῖ γιὰ τὴν πολιτικὴ ἕνωση τῆς φυλῆς, ἀροῦ πάψουν οἱ ἐσωτερικὲς διαμάχες, ἡ ὁποία γιὰ νὰ γίνη ἀπαιτεῖ πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὴ δημιουργία ἑνὸς νέου κράτους ποὺ τότε θὰ πραγματοποιηθεῖ, ὅταν οἱ ἄνθρωποι μορφωθοῦν καταλλήλως μὲ βιβλία καὶ σχολειό· ὕστερα ἀκολουθεῖ ἡ δημιουργία ἐντελῶς Ἑλληνικοῦ πολιτιτισμοῦ (θὰ μιλήσομε ὅταν γράψομε γιὰ τὸ ξεχωριστό του βιβλίο) καὶ τὸ κράτος τότε εἶναι φτιαγμένο, ἕτοιμο. Ὁ Δραγούμης ἐπρόταξε τὸ στῆθος του στὸν ἐχθρὸ γιὰ νὰ προφυλάξη τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Μακεδονίας· ἀφιέρωσεν ὅμως παράλληλα καὶ τὶς σκέψεις του, τὶς γνώσεις του, ὅλον τὸν ὑπόλοιπό του καιρὸ γιὰ τὴν Δημιουργία μιανῆς ἄλλης Ἑλλάδας κι' ἑνὸς ἄλλου πολιτισμοῦ, νεοελληνικοῦ. Τώρα, ἂν αὐτὸς δὲν ἔδωσε καρποὺς δὲ φταίει ὁ Δραγούμης· ἡ μοίρα φταίει, ἢ καλλύτερα ἐμεῖς οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες.

ΓΕΝΙΚΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΙ ΣΤΟ ΠΟΛΛΑΠΛΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Ὁ Δραγούμης μεταχειρίστηκε στὰ βιβλία του γλωσσικὸ σύστημα ποὺ κάμνει τὸν ἀναγνώστην νὰ τὸν διαβάζει μὲ τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, καὶ τὸν προσηλώνει ἀποκλειστικὰ σ' αὐτά.

Μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του περνᾶ μὲ τὰ ἐντονώτερα χρώματα ἡ δούλη ζωὴ τοῦ Ἕλληνος, ἡ ψυχολογία του μὲ τὰ ἐλαττώματά της: ἀστάθεια χαρακτῆρος, φιλαργυρία, ἐγωϊσμός, μικροσυμφέροντα, φιλαυτία, πατριδοκαπηλεία, κου-

φότητα. Ζωγραφίζεται δὲ μὲ τὸν φιλοσοφικώτερο τρόπο ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνίας καὶ ἐπιστήμης. Ἡ ἐργασία αὐτή, χωρίζεται σὲ τρεῖς περιόδους. «Μονοπάτι» : περίοδος σκέψεων μὴ ἀποκρυσταλλωμένων ἀκόμα χωρὶς μορφὴ καὶ σχῆμα· «Μαρτύρων καὶ Ἡρώων αἷμα» : περίοδος ἀ π α ρ χ ῆ ς διανοητικῆς δράσεως, ποὺ γίνεται ἀπὸ βία καὶ ἀνάγκη : ἐπανάσταση ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴν πίεση· καὶ «Ὅσοι ζωντανοί» : περίοδος δράσεως, πράξεως, ἐργασίας : τὸ σάλπισμα τοῦ συναγερμοῦ, ποὺ ὅμως ἔμεινε ἀτέλειωτο.

Ὁ Δραγούμης τὰ βιβλία του τἄγραψε, γιατὶ τοῦ τὰ ὑπαγόρευσεν ἡ ἀνάγκη καὶ ὁ ἐσωτερικὸς ἀναβρασμός· ἀκόμα, ἔβλεπε τὴν ἀδιαφορία τῶν συμπατριωτῶν του σὲ βαθμὸ ἀφάνταστο, καὶ μὲ τὴν ἀπογοήτευση αὐτὴ στὴ ψυχή τοὺς μίλησε μὲ τὰ βιβλία του, πολλὲς φορὲς μ᾽ ἕναν βίαιο καὶ τραχὺ τόνο. Ἔθιξε πολλὰ ζητήματα ποὺ μποροῦν ν᾽ ἀπασχολήσουν τὸν κύκλο τῆς διανοήσεως ἑνὸς ἀνθρώπου. Τοὺς ἄγγιξε τὶς λεπτότερές τους χορδές, καὶ τοὺς ἔθιξε ὅλα τὰ κοιμισμένα ἀπ᾽ τὸν καιρὸ αἰσθήματα· ἀλλ᾽ ἡ κληροδοτημένη σ᾽ αὐτοὺς πατροπαράδοτη ἀμορφωσιὰ τοὺς εἶχε σφιχτοδέσει κοντά της.

Ἡ φιλοσοφία του ἄγγιξε πολλὰ προβλήματα ποὺ περιβάλλουν κι᾽ ἐνδιαφέρουν τὸν Ἄνθρωπο. Ἰδιαιτέρως δὲ μελέτησε τὰ ἄλυτα προβλήματα τοῦ ὑποδούλου Ἕλληνος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀνέλυσε τὴν ἐθνική μας συνείδηση, τὴν ἐξέτασε, τὴν συνταύτισε μὲ τὴν Ἑλληνικὴ καταγωγή μας καὶ μὲ τὰ ζωτικὰ προβλήματα τῆς φυλῆς. Τὰ θέματά του τὰ πῆρε ἀπ᾽ τὴ ζωὴ ποὺ μᾶς περιβάλλει καὶ καθρεφτίζουν τὴν ἐποχὴν ποὺ περνοῦμε.

Ο ΜΑΡΙΟΣ ΒΑΪΑΝΟΣ